

Csobai Lászlóné – Martyin Emília

A magyarországi román ortodox egyház*

A magyarországi románok. Románok jelenlétére a Körösök völgyében már a XIII. századtól kezdődően vannak történeti adataink. A következő évszázadokban a jobb megélhetési körülményeket biztosító alföldi területek vonzották a román jobbágyokat.

A 150 éves török uralom következtében a terület egy része lakatlanná vált, elnéptelenedett, a lakosság elmenekült. A XVII–XVIII. század folyamán telepedtek ide magyarok és különböző nemzetiségek.

A román anyanyelvű lakosság tekintetében megkülönböztethetünk két-féle letelepedési folyamatot: spontán letelepedést, illetve a királyi udvar által is támogatott magánföldesúri elépítést. A románok idetelepítésének két, egy elsődleges és egy másodlagos szakaszáról beszélhetünk. Az első szakaszban a földbirtokosok által szervezett direkt telepítés nyomán létrejöttek a vegyes lakosságú falvak, melyekben a románok ma is nagy számban élnek. A másodlagos szakaszban egy román vagy vegyes lakosságú településből, annak közelében jön létre egy újabb település.

A letelepedett román anyanyelvű népesség kivétel nélkül ortodox vallású volt, ebben is különbözött a már itt élő lakosságtól. Különbözőségük másik, egyben kultúrájuk legfontosabb alkotóeleme anyanyelvük volt.

A mai magyarországi románok történetét elsősorban az ortodox egyház levéltárában őrzött dokumentumok alapján követhetjük nyomon, annál is inkább, mivel az ortodox vallású románok szinte letelepülésükkel egy időben alapították meg egyházközségeiket.

A XVIII. században Bihar vármegyében tizenegy románok által is lakott település számlálható össze: Bedő, Darvas, Körösszakál, Körösszegapáti, Méhkerék, Mezópeterd, Nagyléta, Pocsaj, Sarkadkeresztúr, Vekerd és Zsáka. A meglévő adatok alapján a romá-

A román ortodox templom ikonosztáza, Körösszegapáti

* Részletek az 1999-ben megjelent *A Magyarországi Román Ortodox Egyház kincsei* című kötetből

nok letelepedése valamennyi településen – néhány kivételtől eltekintve – a XVII. század második felére, illetve a XVIII. századra tehető. Végleges letelepedésük után néhány évtized elteltével a bedói, nagylétai és pocsaji románok áttértek a görög katolikus hitre.

A Békés vármegyében létrejött ortodox egyházközségek kronologikus sorrendje a következő: Gyula, Kétegyháza, Békés, Békéscsaba és Csorvás. Valamennyi településen a román anyanyelvű lakosság megmaradt eredeti görögkeleti vallásánál. A harmadik vármegye, amelyben a XVIII. században románok is megtelepedtek, Csanád vármegye volt. A két településen, Battonyán és Magyarcsanádon a románok és szerbek együtt alapították meg görögkeleti egyházközségeiket.

A már említett két településen kívül a XVIII. században Budán a görögök és macedorómánok csatlakoztak a már ott élő szerbek által alapított görögkeleti egyházközséghez. A battonyai, magyarcsanádi és budai románok független egyházközségüket csupán a Román Ortodox Egyház autonómiájának elnyerése után (1864) alapították meg. Az egykori történelmi Arad vármegyéhez tartozó románok által is lakott települések közé sorolható Elek és Pusztaottlaka. Eleken 1744-től, Pusztaottlakán 1880-tól élnek románok.

A mai délkelet-magyarországi részekben a XVIII. században megtelepedett románság még a román nemzeti öntudatra ébredés időszaka előtt állt. A letelepedésükkel szinte egyidejűleg megalapított egyházközségek 1792-ig a nagyváradi vikáriátussághoz, majd az Arad megyei püspökséghez tartoztak.

A Román Ortodox Egyház és az egyházi iskolák – melyek a román nemzeti kisebbség legfontosabb identitást megőrző kulturális intézményei voltak – a kezdetektől legfontosabb feladatuknak az anyanyelvi kultúra megőrzését, ápolását és terjesztését tekintették. A felekezeti iskolákban az oktatás nyelve a román, vagy egyes esetekben többnyelvű (román, szerb, magyar) volt, a lakosság nemzetiségi összetételének megfelelően.

Az egyházi autonómia és önkormányzat – bizonyos határok között – az egyház számára lehetőséget teremtett a művelődési élet átfogó irányítására, az egyház egyszerre vált az egyházi és világi műveltség hordozójává. A XIX. század második felétől kezdődően az egyháznak a művelődés minden területén kiszárgázó ereje volt, erőteljes sajtó- és könyvkiadást indított el, melyhez az anyagi támogatást is biztosította.

A nagyobb szellemi központokban tanult görögkeleti lelkészek, tanítók, értelmiségiek legjobbjai részt vállaltak a térség román nyelvű oktatásában, a művelődésben és annak terjesztésében, az egyházi függetlenség és önkormányzat kivívásában. Ezek sorában említhetjük a gyulai születésű, 13 európai nyelvet beszélő, különösen nagy műveltségű Moise Nicoarát (1785–1861), aki a békési és bánáti románság egyházi függetlenségéért harcolt. A kor román lelkészeinek és tanítóinak történelmi, irodalmi és publicisztikai munkái elősegítették az anyanyelv és a kulturális hagyományok megőrzését. Jelesebbjeik önálló folyóiratot indítottak, olvasó-, dal- és színjátszóegyleteket alapítottak, a görögkeleti egyház vezetésével és annak támogatásával egyházi, irodalmi, néprajzi és történelmi munkákat írtak, illetve jelentettek meg.

A XIX. század második felétől a legfontosabb egyházi újságok és folyóiratok (Biserica și școala, Telegraful Român, Luminătorul, Luceafărul stb.) teret biztosítottak ezeknek az írásoknak. A román anyanyelvű városi és falusi lakosság

egyre inkább megrendelte és olvasta ezeket. A nagyváradi, temesvári, budapesti, nagyszebeni nyomdáknban nyomtatott újságok elterjedtek az Alföld románlakta településein. Szinte minden délkelet-alföldi románlakta településre, mint pl. Gyulára, Méhkerékre, Battonyára, Békéscsabára, Kétegyházára, eljutott egy-egy a román kultúrát és anyanyelvet terjesztő újság, folyóirat, kalendárium. Ezek nagy része napjainkig megőrződött, gazdagítva a Magyarországi Román Ortodox Egyház Gyűjteményének anyagát.

A Békéscsabán nyomtatott, Gyulán megjelenő Lumina című folyóiratot David Voniga (Gyula, 1867 – Gyirok, 1933) görögkeleti lelkész, író, költő és publicista adta ki 1895-ben. David Voniga több egyházi vonatkozású kötetnek a szerzője, több román nyelvű újságnak, folyóiratnak szerkesztője, illetve munkatársa volt. Legjelentősebb műve, a 8 kötetes bibliai, egyházi és teológiai lexikonja kiadatlan maradt. Megjelentetett egy verseskötetet is *Dor și jale* címmel.

Kiemelésre méltó a Kétegyházán született Iosif Ioan Ardelean (1849–1920) görögkeleti lelkész munkássága, akit hivatása mellett egész életében foglalkoztatott szülőfalujának múltja, története és néprajza. Több egyházi vonatkozású kötetet publikált, az Aradon és Temesváron megjelenő Biserica și școală és Tribuna Poporului című újságok rendszeresen közölték írásait. 1893-ban az Arad megyei egyházi nyomdában látott napvilágot a *Kétegyháza község monográfiája* című kötete. Iosif Ioan Ardelean volt az első délkelet-alföldi román, aki román nyelven írta meg egy település történetét. Kétegyháza monográfiája mind a mai napig elsődleges forrása a mai magyarországi románok történetének és kultúrájának. 1902-ben jelent meg *Buchetul meu* című verseskötete.

A románságnak elsősorban a román nyelvhez, a görögkeleti egyházhoz és iskoláihoz való ragaszkodásában, másodsorban kulturális egyesületei, olvasó-, dal- és színjátszókörei életében való részvételében nyilvánult meg nemzetiségéhez való kötődése.

Jelentősebb művelődési egyesületei közé sorolható a Dél-Alföldön a XIX. század végén megalakult hat egyesület, ebből négy Gyulán, kettő pedig Kétegyházán működött. Összesen három dalegyletet alapítottak. A *Gyulai Görögkeleti Dalegylet* alapszabályát 1890-ben fogadták el a magyar hatóságok. A *Gyulai Kisrománvárosi Görögkeleti Dalegylet* 1912-ben, a *Kétegyházi Görögkeleti Dalegylet* pedig 1889-ben jött létre. Ugyanebben az időszakban alapítottak három olvasókört: *Gyulai Nagyrománvárosi Olvasókör* (1886), *Gyulai Kisrománvárosi Olvasókör* (1889) és *Kétegyházi Románok Vegyes Olvasóköre* (1892).

A Nagyrománvárosi Görögkeleti Dalegylet a dél-alföldi románság legmarkánsabb egyesülete volt, több mint fél évszázadon keresztül meghatározó szerepet játszott a román kisebbség művelődésében. A dalegylet tevékenységét a Román Ortodox Egyház és a Teodor Papp Alapítvány anyagi támogatásával végezte. Működésének iratanyagát a Magyarországi Román Ortodox Egyház Gyűjteménye, valamint a Békés Megyei Múzeum és Levéltár őrzi.

A kultúra terjesztésében, a művelődés támogatásában az egyletek, a körök és az állam mellett jelentős szerepet vállalt a civil mecénatúra.

A XIX. század második felétől kezdődően a különböző társaságok, művelődési egyesületek összetartották a román kisebbséget. Működésüket nemegyszer segítették a magánszemélyek által létrehozott alapítványok. A román kultúra egyik jelentős mecénása a macedoromán Emanoil Gojdu (1802–1870) volt, aki

elismert jogászai tevékenysége mellett mint költő és kiadó jelentős támogatói szerepet vállalt. 1869-ben megírt végrendeletében halála után létrehozandó alapítványt tett. A Gojdu Alapítvány, az alapító végakarata szerint 1870-ben létrejött, s ennek köszönhetően 1870-től 1900-ig 1941 görögkeleti vallású román diák kapott ösztöndíjat, folytathatta tanulmányait, szerezhette diplomát.

A magyarországi románok másik jelentős mecénása a gyulai születésű Teodor Papp (1822–1892), aki vagyonából ösztöndíjakat biztosított újságírók számára, támogatta a görögkeleti egyházat és iskolát. Végrendeletében meghatározta, hogy vagyonának jelentős hányadát alapítványként kell felhasználni, a Teodor Papp Alapítványból ösztöndíjakat kell biztosítani a gyulai román görögkeleti vallású szegény gyermekek taníttatására.

A második világháború utáni években az egyház szerepe fokozatosan csökkenni kezd, kiszorul az oktatásból, a kultúra irányításából. 1945 után először, már az év augusztusában felmerült egy román kulturális egyesület megalakulásának igénye, amelyet még a gyulai görögkeleti egyház fogalmazott meg. Ennek ellenére a magyarországi román nemzeti kisebbség életében egy merőben új szakasz kezdődött el.

A Magyarországi Román Ortodox Egyház Gyűjteménye. 1918 után a nem megfelelő raktározási mód, illetve az anyagi támogatás hiánya az értékes egyházi relikviák folyamatos pusztulásához vezetett. A görögkeleti templomokban lévő iratok, szertartáskönyvek és szakrális tárgyak rossz állapota miatt 1989-ben elkezdődött ezeknek az anyagoknak az összegyűjtése, hiszen ezek a magyarországi románság történetére, művelődéstörténetére vonatkozó adatokat tartalmazó legfontosabb források. Az egyház vezetői, lelkészei és hívei egyetértettek abban, hogy ezeknek az értékeknek a megmentése feltétlenül szükséges. A döntés meghozatala után elkezdődött az egyházi kincseknek a 18 parókiából való összegyűjtése a Román Ortodox Vikáriátusság gyulai székházába, ahol megfelelő raktározási körülmények biztosíthatók. Mindezek az anyagok hosszú távú letétként találhatóak a vikáriátusság épületében, de továbbra is az egyes egyházközösségek tulajdonát képezik.

Két év alatt gazdag és értékes muzeális anyag került a gyűjteménybe a magyarországi román ortodox templomokból. A még használatban lévő szakrális tárgyak és anyakönyvek maradtak csak az egyes görögkeleti egyházközösségeknél. A szűkös tárolási lehetőségek miatt nem kerülhettek még a gyűjteménybe a művészeti és történeti értéket képviselő bútordarabok.

A Magyarországi Román Ortodox Vikáriátusság épületében raktározott tárgyi és dokumentumanyag összessége alkotja a Magyarországi Román Ortodox Egyház Gyűjteményét. A gyűjtemény műtárgyai a következő csoportokba sorolhatók:

Kegyártárgyak

– litierek, kelyhek, mécsesek, keresztek, gyertyatartók, epitafioszok, tömjénezők, misekenyér-jelzők, diszkoszok, csillagocskák, koszorúk, alamizsnás talak, bélyegzők, misekenyértartók stb.

Üvegre, fára és vászonra festett ikonok

– ünnepi ikonok, a templombelső ikonjai

Szertartáskönyvek

– evangéliumos könyvek, pünkösdi ünnepköri szertartáskönyvek, zsolozsmáskönyvek, énekeskönyvek, imakönyvek, chiriadromionok stb.

Egyházi textíliák

– miseruhák tartozékokkal, ingek, terítők

A gyűjteményhez tartoznak még a szakrális tárgyakon kívül a 18 egyház-közösségtől származó történeti iratok, anyakönyvek, egyházi és iskolai évkönyvek, jegyzőkönyvek, irattári anyag.

A tárgyi anyag feldolgozásával, rendszerezésével, nyilvántartásba vételével párhuzamosan elkezdődött a legveszélyeztetettebb könyvek és ikonok tisztítása, konzerválása, restaurálása budapesti restaurátorműhelyekben. A gyűjtemény kincsei történeti múltunk szempontjából igen értékesek, ezért feldolgozásra, bemutatásra érdemesek.

A békéscsabai románok történetére vonatkozó dokumentumok.

A XVIII. század második felétől Békéscsabán letelepedett görög és macedoromán lakosság csupán 1821-ben kezdett egyházi közösséggé szerveződni. A békéscsabai ortodox hívek 1822-ben kérelmet nyújtottak be a helyi hatóságokhoz, hogy számukra földterületet biztosítsanak egyházi és iskolai célokra. 1833-ban a csabai hívek megkapták azt a segélyalapot, amelyet Alexandru Ficiovits, az ortodox közösség gondnoka – görög fűszerkereskedő – Nicolae Oşorhan lelkésszel együtt kiegészíthetett a határokon belüli és kívüli adománygyűjtésekkel is. Az egyháznak e két lelkes híve a már megszerzett engedéllyel végigjárta Bécsset, Triesztet, Firenzét, Horvátországot azzal a céllal, hogy felajánlásokat gyűjtsenek. Adományokat gyűjtöttek a határon kívüli és hazai hívektől, a templomoktól, más felekezetektől, valamint a helyi ortodox lakosságtól.

A felajánlásokat követően 1837-ben befejeződött a templom építése. Ezt igazolja az 1878-as datálású eredeti okirat másolata, amelyet az 1928. évi renoválás alkalmával helyeztek a templom tornyának gömbjébe.

A román ortodox templom ikonosztáza, Békéscsaba

A békéscsabai templom legutóbbi, 1991-ben történt renoválása során a templom tornyát rézlemezrel borították. E munkálatok során a templomtornyó gömbjében lévő, a hagyománynak megfelelően a három korábbi renoválás során ott elhelyezett eredeti dokumentumok, másolatok és különböző apróbb tárgyak kiemelésre kerültek.

Az első okirat az 1837-es eredeti dokumentum alap-

ján készült 1878-ban pergamenre írt másolat, amelyet a templom 1928-as renoválása során helyeztek el a toronyban. A dokumentumok elején az Osztrák–Magyar Monarchia állami méltóságai, legnagyobb földbirtokosai és helyi főtisztviselői szerepelnek. Ezekon kívül a dokumentum felvonultatja a helyi román ortodox egyház szolgálóit: Nicolae Oșorhan lelkészt, Andrei Dombar és Alexandru Ficiovits gondnokokat. Az okirat végén olvasható a két mester neve: Iosif Czigler kőműves és Iosif Papp ácsmester.

A második okirat a templom teljes renoválására vonatkozik, amely 1878. március 24-én fejeződött be. Az előzőekben bemutatott dokumentumhoz hasonlóan ezen a pergamenen is szerepelnek a korabeli hatóságok. Ebből a dokumentumból megtudhatjuk, hogy 1878-ban az ortodox érsek Miron Roman, a püspök Ioan Mețianu, az esperes Petru Chirilescu, a csabai papok pedig Nicolae Oșorhan és Dumitru Nica voltak. Az egyháztanács a következő tagokból állt: Simion Nicolits elnök, Ioan Merczan és Gheorghe Șerban gondnokok, Iosif Bara, Ioan Orodan, Mihail Zsiga, Ioan Rotyis, Ioan Banu és Mihai Șerban tagok. A dokumentum második oldala az adományozókat és az adományok összegét tartalmazza.

A harmadik dokumentum 1928. június 24-i keltezésű. Az 1920-as évektől a békéscsabai görögkeleti egyházközség lelkész nélkül maradt. A két világháború közötti időszakban a nagyobb ünnepek alkalmával más településekről érkező görögkeleti papok tartották meg az istentiszteleteket.

Az ezen a vidéken élő görögkeleti hívek adományaiból a templom külső renoválására, a torony galvanizált lemezzel való ellátására és egy új aranyozott kereszt toronyra helyezésére került sor. Az új kereszt 1928. június 24-i felszentelési ünnepségét Simion Cornea battonyai, Petru Mișcuția békési lelkészek és Gheorghe Boteu békési görögkeleti kántortanító celebrálták. A keresztanyák Bogdanov Andrásné és Ottlakán Tivadarné voltak. Érdemes megemlítenünk azokat a görögkeleti románokat, akik a nemzetiségek számára nehéz politikai időszakban az egyházközség vezetői, az egyháztanács tagjai voltak: Kracsmarik Pál elnök, Ottlakán Teodor alelnök, Orodán János tiszteletbeli elnök, Bogdanov András és Fehér Mihály gondnokok, Duna Flórián kántor, Feczenka György, Ilovits János, Karácsonyi Lajos, Karácsonyi János, Kertes György, Misko János, Skripák György, Sztojka Dániel, Telep Mihály, Velo Delko tagok.

A dokumentumok mellett a templom tornyának gömbjében több korabeli sajtóterméket helyeztek el: Parasztújság, Körösvidék, Békésmegyei Függetlenség, Békésmegyei Közlöny. Valamennyi újság tartalmaz tudósítást a helyi görögkeleti templomról.

Az 1928-as, utolsó renoválás óta eltelt közel 70 év során a templom tornyának gömbjében elhelyezett kézzel írt dokumentumok nagy része olyannyira megrongálódott, hogy szövegük még a restaurálás után is olvashatatlan. A tárgyegyüttes részét képező papírpénzek és érmék két bádoghengerben őrződtek meg.